ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Հասարակական գիտություններ № 5, 1961 Общественные науки

Ա. Ե. Մնացականյան

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ-Ի ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Սովետական ռեսպուբլիկա ստեղծելու ծրագրային լոզունգի կոնկրետ իրականացման հարցը Վ. Ի. Լենինը գրեց 1917 թվականի ապրիլի սկզբներին՝ տարագրությունից վերադառնալուն պես։ «Ո՛չ թե պառլամենտական ռեսպուբլիկա,— Ի. Դ. Սովետներից դեպի դրան վերադառնալը կլիներ մի քայլ դեպի ետ,—այլ բանվորների, բատրակների և գյուղացիների դեպուտատների Սովետների ռեսպուբլիկա ամբողջ երկրում, վարից մինչև վեր»[1]։ Լենինի հռչակած հանճարեղ ծրագիրը նկատի ուներ Ռուսաստանը, նրա բոլոր ծայրամասերը, այդ թվում և Հայաստանը։

1917 թվականի հունիսին Վ. Ի. Լենինն առաջին անգամ արտահայտեց հայկական անկախ ռեսպուբլիկա ստեղծելու միտքը։ Սովետների Համառուսաստանյան առաջին համագումարում հունիսի 9-ին արտասանած ճառի մեջ Լենինը խոսում է Արևմտյան Հայաստանի մասին, որոշակիորեն դնում է Հայկական անկախ ռեսպուբլիկայի ստեղծման, նրան ֆինանսական օգնություն ցույց տալու, նրան զենքի ուժով պաշտպանելու խնդիրը։ Հասկանալի է, որ Վ. Ի. Լենինը նկատի ուներ սովետական ռեսպուբլիկա, աշխատավորական ազգային ինքնուրույն ռեսպուբլիկա ստեղծելու խնդիրը։

Հայ ժողովրդի և մյուս ճնշված ժողովուրդների ինքնորոշման և անկախության լենինյան քաղաքականության հիմնական սկզբունքները ձևակերպվեցին Ռուսաստանի ժողովուրդների իրավունքների Դեկլարացիայի մեջ։

Հայկական անկախ ռեսպուբլիկա ստեղծելու հարցն ավելի հստակ և ուղղակի ձևակերպում ստացավ Վ. Ի. Լենինի գլխավորած Ժողկոմսովետի 1917 թ. դեկտեմբերի 29-ի «Թուրքահայաստանի մասին» Դեկրետում, որտեղ ձևակերպված են Հայաստանի անկախությունը ճանաչելու սկզբունքները։ Ժողկոմսովետը նշել է, որ Հայաստանում պետք է կազմակերպվի «ժողովրդական կառավարություն» հայ ժողովրդի Դեմոկրատական հիմունքներով ընտրված դեպուտատների Սովետի ձևով[2]։

Համառուսական Սովետների III համագումարը 1918 թ. հունվարի 12-ին լիովին հավանություն տվեց Ժողովրդական Կոմիսարների Սովետի քաղաքականությանը «Հայաստանի ազատ ինքնորոշման» մասին։ Այսպիսով, Վ. Ի. Լենինի գլխավորած Ժողկոմսովետը և Համառուսական սովետների III համագումարը 1917 թ. վերջերին և 1918 թ. սկզբներին հռչակեցին Հայաստանի ազատ ինքնորոշման, հայկական անկախ սովետական ռեսպուբլիկա ստեղծելու ծրագիրը։

---

1 «Պրավդա», 7 ապրիլի 1917 թ. (Երկեր, հատ. 24, էջ 6)։

2 Տե՛ս Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ ռևոլյուցիան և Սովետական իշխանության հաղթանակը Հայաստանում, փաստաթղթերի ժողովածու, էջ 157։

* * *

Սակայն Անդրկովկասի բուրժուական պարտիաները և նրանց հովանավորող իմպերիալիստական պետությունները ձգտում էին ճնշել աշխատավորների ռևոլյուցիոն շարժումների հետագա ծավալումը և Հայաստանում, Վրաստանում ու Ադրբեջանում հաստատել բուրժուազիայի դիկտատուրա, ստեղծել իմպերիալիստական երկրներից կախման մեջ գտնվող բուրժուական մարիոնետային ռեսպուբլիկաներ։

Վ. Ի. Լենինը սկզբից ևեթ մերժում էր բուրժուական ռեսպուբլիկա ստեղծելու ծրագիրը, քննադատում էր դաշնակների, մուսավաթականների և մենշևիկների ազգային խորհուրդների գործելակերպը, բացասաբար էր վերաբերվում օտարերկրյա իմպերիալիստների Անդրկովկաս հրավիրելու դաշնակցական-մենշևիկյան և մուսավաթական պահանջներին, այդ քայլը համարելով դավաճանություն և ապստամբություն՝ ընդդեմ Սովետական Ռուսաստանի և տեղական աշխատավորական մասսաների։ Սակայն Կովկասյան բուրժուազիան, այդ թվում հայկական բուրժուազիան և նրա «դաշնակցություն» պարտիան գնացին հենց այդ ուղիով։

1918 թվականի մայիսի 28-ին Հայաստանը հայտարարելով «ինքնուրույն հանրապետություն», դաշնակցություն պարտիան անցավ իշխանության գլուխ, դարձավ կառավարող պարտիա։

Վ. Ի. Լենինը գտնում էր, որ Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի անկախության անվան տակ այնտեղ ազգային բուրժուազիան դաշինքի մեջ է մտել իմպերիալիստական տերությունների հետ՝ ընդդեմ իրենց երկրների ազգային շահերի։ Համառուսական ԿԳԿ-ի նիստում 1918 թ. հուլիսի 29-ին արտասանած ճառում Լենինը շեշտեց, որ Վրաստանի անկախությունը (նույնը և վերաբերում է Հայաստանին) «վերածվեց զուտ խարեության», որ իրականում «դա Վրաստանի օկուպացումը և լիակատար զավթումն է գերմանական իմպերիալիստների կողմից, գերմանական սվիններով դաշինքը մենշևիկյան կառավարության հետ՝ բոլշևիկյան բանվորների ու գյուղացիների դեմ»[3]։ Այդ ելույթի մեջ Լենինը հանգամանորեն վերլուծում է Կովկասի քաղաքական վիճակը, բացահայտում հայկական և մյուս ազգերի բուրժուազիայի դավաճանությունն իրենց երկրի և ազգի շահերին։

Հայաստանում դաշնակցություն պարտիայի ստեղծած բուրժուական կառավարությունը երկրում իշխում էր 1918 թվականի մայիսից մինչև 1920 թվականի նոյեմբերի վերջերը։ Այդ ժամանակամիջոցում դաշնակցությունը մերժելով Սովետական Ռուսաստանի ռևոլյուցիոն բանվորների և գյուղացիների հետ դաշնակցելու ուղին, նախընտրեց «օրիենտացիաների» մի քաղաքականություն, որն արտահայտվեց նրա դաշինքով Թուրքական և գերմանական իմպերիալիստների հետ (1918 թվականին), այն ժամանակ, երբ այդ դիշատիչներն էին ներխուժել Կովկաս՝ Հայաստանին բերելով կողոպուտ, ընակչության անվերջ կոտորածներ. դաշնակների կառավարությունն այնուհետև դաշինք կնքեց Անտանտի պետությունների—Անգլիայի, Ամերիկայի և Ֆրանսիայի հետ։ Հայաստանի անկախությունը խարուսիկ ինքնագոհություն էր։

---

[3] Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 28, էջ 8։

Վ. Ի. Լենինը նկատի ուներ նաև Հայաստանը և դաշնակներին, երբ Թիֆլիսի մասին խոսելով, ասում էր, թե «երբ խնդիրը վերաբերում է դասակարգային շահույթներին, բուրժուազիան հայրենիքը վաճառում է և իր ժողովրդի դեմ ուղղված չարչիական գործարքներ է կնքում ամեն տեսակի օտարերկրացիների հետ»[4]։

Դաշնակցություն պարտիան, որ իրեն համարում էր թուրքական սուլթանական ռեժիմի դեմ պայքարող «հեղափոխական պարտիա», դաշինք կնքեց թուրքական ամենամոլի ռեակցիոներների հետ (1908 թվականին «Երիտասարդ թուրքերի» հետ, 1918 թ. հունիսին սուլթանական իմպերիալիզմի ռազմամոլների հետ, 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին բեմալական կառավարության հետ և այլն), երբ հանդես եկան դասակարգային շահերը։ Դաշնակները լավ գիտեին, որ իրենք չեն կարող դիմանալ աշխատավորների ռևոլյուցիոն ճնշմանը, եթե դաշինքի մեջ չմտնեն օտարերկրյա ռեակցիոն ուժերի հետ։

Վ. Ի. Լենինը վերլուծելով Ուկրաինայի և Վրաստանի օրինակը, խոսելով Թիֆլիսում հակառևոլյուցիոն ուժերի դավադրության մասին, 1918 թվականի հոկտեմբերի 22-ին ասում էր, որ ազգայնական բուրժուազիան ամենին վաճառում է իր երկիրը. «Երեկ վաճառում էին գերմանացիներին, իսկ այժմ վաճառում են անգլիացիներին ու ֆրանսիացիներին»[5]։ 1919 թվականին Հայաստանում տեր ու տնօրինություն էին անում նախ Հասկելի և ապա Հարբորդի միսսիաները, ամերիկյան իմպերիալիզմի գործակալները։ Հայաստանում տեղի էր ունենում նույնը, ինչ Կովկասի մյուս մասերում և Ուկրաինայում, որը Վ. Ի. Լենինն անվանում էր «կրկնաճուրդ»[6]։ Սակայն բուրժուա-նացիոնալիստական կառավարությունները միայն իրենց երկրների վաճառքով չէին բավարարվում։ Նրանք ակտիվորեն մասնակցում էին նաև սոցիալիստական Ռուսաստանի դեմ մղվող պատերազմին։

Վ. Ի. Լենինը 1919 թվականի օգոստոսի 28-ին հեռագիր ստանալով ֆինանսական ինֆորմացիոն բյուրոյի մի հաղորդագրության մասին, որ 14 պետություն ուժեր են պատրաստում հարձակվել Սովետական Ռուսաստանի վրա, հեռագրի լուսանցքում նշել է արշավանքին մասնակցող պետությունները՝ Անգլիա, ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Իտալիա, 5. Ճապոնիա, 6. Ֆրանսիա, Էստոնիա, Լատվիա, Լիտվա, 10. Լեհաստան, Ուկրաինա, Վրաստան, Ադրբեջան, 14. Հայաստան։

Այսպիսով, Դաշնակցություն պարտիայի լիդերներից կազմված կառավարությունը Հայաստանը մղեց Սովետական Ռուսաստանի դեմ արշավի դուրս եկած պետությունների շարքը, դրանով իսկ Հայաստանին զրկեց իր ամենաոեալ պաշտպանի—Ռուսաստանի օգնությունից։

* * *

Պարտիայի VIII համագումարում ընդունված նոր ծրագրում, ինչպես նաև համագումարում տված իր զեկուցումների մեջ Վ. Ի. Լենինը անդրադարձել է ազգային հարցին, առաջ է քաշել բուրժուական ռեսպուբլիկաների փոխարեն Սովետական Սոցիալիստական ռեսպուբլիկաներ ստեղծելու ծրագիրը, որպես

4 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 28, էջ 13։
5 Նույն տեղում, էջ 140։
6 Նույն տեղում։

նախկինում ճնշված ժողովուրդների ազգային և սոցիալական ազատագրության միակ ճիշտ ուղի, որպես այդ ազգերի ինքնորոշման և անկախության հարցի ամենանպատակահարմար լուծում։

ՌԿ(բ)Պ VIII համագումարի դիրեկտիվից և Վ. Ի. Լենինի ցուցումներից ելնելով, ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմը և Կովկասի բոլշևիկյան կազմակերպություններն առաջ քաշեցին Ադրբեջանական, Հայկական, Վրացական բուրժուական ռեսպուբլիկաների փոխարեն Սովետական ռեսպուբլիկաներ ստեղծելու լոզունգը, մի լոզունգ, որը Հայաստանում կիրառելու մասին, ինչպես ասվեց, Վ. Ի. Լենինը որոշակի կարծիք էր հայտնել դեռևս 1917 թվականին։

Սովետական անկախ ռեսպուբլիկաներ ստեղծելու հարցի հետ սերտորեն կապված էր և համապատասխան ռեսպուբլիկաների կոմունիստական կազմակերպությունների կառուցվածքի հարցը։

Հայաստանի անկախ ռեսպուբլիկա ստեղծելու մասին դեռևս 1917 թվականին Վ. Ի. Լենինի դրած հարցի կապակցությամբ էլ 1917 թ. նոյեմբերին առաջ քաշվեց Հայաստանի Կոմունիստական պարտիա ստեղծելու հարցը։

1918 թվականի հունվարին Թիֆլիսում աշխատող մի խումբ հայ կոմունիստներ, ՌԿ(բ)Պ Երկրային կոմիտեից անկախ ստեղծեցին Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի կազմակերպությունը, որի ղեկավար գործիչներից էին բոլշևիկներ Գ. Հայկունին, Գ. Վարդանյանը, Հ. Հովսեփյանը, Դ. Կարագուլյանը, Վ. Երեմյանը և ուրիշներ։

Հայկական անկախ ռեսպուբլիկայի մասին լենինյան դրույթներից ելնելով, ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմը 1918 թ. սկզբներին հավանություն տվեց Հայաստանի Կոմունիստական պարտիա կազմակերպության ձևավորմանը։

1919 թվականին Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի պատվիրակը հրավիրվեց Կոմինտերնի 1-ին կոնգրեսին։ Այդ պատվիրակ Գ. Հայկունին Վ. Ի. Լենինի հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ զեկուցում է Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի աշխատանքների մասին, ցուցումներ ստանում հետագա անելիքների համար։ Հայաստանի կոմունիստների պատվիրակը, այսպիսով, մասնակցում է Կոմունիստական ինտերնացիոնալի հիմնադրմանը և ստորագրում է Կոմինտերնի առաջին Դեկլարացիան։ 1919 թ. սկզբներին ՀԿՊ Կենտկոմի կողմից հաշվետվություն է կազմվել Անդրկովկասի քաղաքական վիճակի մասին և այն ներկայացվել է Վ. Ի. Լենինին։ Հաշվետվության մեջ հանգամանորեն շարադրված են ՀԿՊ-ի գործունեության գլխավոր կողմերը, նրա հրատարակած թերթերի աշխատանքը, մարտական ուժերի կազմակերպման գծով կիրառված միջոցառումները և առաջիկա խնդիրները[7]։

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան 1919 թվականին ակտիվ պրոպագանդիստական գործունեություն էր ծավալում Սովետական Ռուսաստանում ապրող հայ աշխատավորների մեջ, հրատարակում էր Վ. Ի. Լենինի աշխատությունները, տպում էր թերթեր, որոնք տարածվում էին ՌՍՖՍՌ-ում, Կովկասում և Հայաստանում[8]։

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան Մոսկվայում գործում էր Հայկական Բանվորների Կոմիսարիատի հետ միասին։ Սրա աշխատանքներին ակտիվ մասնակցում էր Վ. Ավանեսովը։

---

7 ՄԼԻ Հայկ. ֆիլ. արխիվ, ֆ. 1, գ. 51։

8 ՀԿՊ գործունեության մասին տե՛ս «Ժիզն նացիոնալնոստեյ» թերթում, № 18, 1919։

ՌԿՊ Կովկասյան Երկրային Կոմիտեն բացասաբար էր վերաբերվում ՀԿՊ-ն որպես ինքնուրույն կազմակերպություն մնալու հարցին, պահանջում էր, որ ՀԿՊ-ն «չխառնվի ռևոլյուցիոն ռազմական բնույթ ունեցող ձեռնարկումներին», մերժում էր նրա առաջարկները՝ Թիֆլիսում Արսենալը գավթելու և իշխանություն գրավելու մասին։ Երկրային Կոմիտեն խնդիր էր դնում ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմի առաջ՝ վերացնել ՀԿՊ-ն։

1919 թվականի հուլիսի 9-ին ՌԿՊ Կենտկոմի կազմբյուրոն քննում է Գ. Հայկունու, Վ. Երեմյանի, Գ. Վարդանյանի ներկայացրած նախագիծը՝ Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի Կենտկոմի կազմակերպման մասին (արձանագրություն 33)։ Կենտկոմը մերժում է այդ նախագծի առաջին կետում մտցված առաջարկը, որի համաձայն Հայաստանի Կոմպարտիան պետք է գործեր անկախ Կովկասյան Երկրային Կոմիտեից և անմիջականորեն դիրեկտիվներ ստանար ու հաշվետու լիներ ՌԿՊ Կենտկոմի առաջ և գտնում է, որ քանի գոյություն ունի ՌԿՊ Կովկասյան Երկրային Կոմիտե, ՀԿՊ-ն ենթարկվում է նրան։

1919 թ. սեպտեմբերի 19-ին ՌԿՊ ԿԿ-ի կազմբյուրոն քննում է ՌԿՊ «Կովկասյան Երկրային Կոմիտեի և ՀԿՊ-ի փոխհարաբերությունների մասին» հարցը։ Ընդունված որոշման մեջ ասված է, որ Հայաստանի Կոմունիստական պարտիա պետք է գոյություն ունենա Հայկական անկախ պետության սահմաններում[9]։

1919 թ. դեկտեմբերի 20-ին ՌԿՊ Կենտկոմի քաղբյուրոն նորից քննում է ՀԿՊ-ի գործունեության հետ կապված հարցը Վ. Ի. Լենինի մասնակցությամբ, որոշվում է լրացուցիչ ուսումնասիրություն կատարել։

1919 թ. դեկտեմբերի 20-ին ՌԿՊ Կենտկոմի քաղբյուրոն նորից քննում է Կովկասում Կոմունիստական պարտիայի կազմակերպական կառուցվածքի հարցը։ Կենտկոմը որոշում է. «Անհրաժեշտ համարել Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան գոյություն ունենա որպես տերիտորիալ կազմակերպություն՝ Հայաստանի գոյություն ունեցող ռեսպուբլիկայի սահմաններում, ենթարկվելով ՌԿՊ Կովկասյան Երկրային Կոմիտեին»[10]։

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան, սոյսպիսով, կարող էր գոյություն ունենալ և պետք է գոյություն ունենար ու գործեր Հայաստանի ռեսպուբլիկայում, գլխավորեր աշխատավորների ռևոլյուցիոն պայքարը դաշնակների ռեժիմը տապալելու համար։ Սակայն ստեղծվել էր մի այնպիսի իրադրություն, որ Հայաստանի Կոմունիստական պարտիա կազմակերպությունը գլխավորապես գործում էր Սովետական Ռուսաստանում, նրա ղեկավարներ Գ. Հայկունին, Հ. Հովսեփյանը, Գ. Վարդանյանը և մյուսներն աշխատում էին Հայկական գործերի Կոմիսարիատի կենտրոնական ապարատում և նրա տեղական բաժիններում (Հայկունին հանդիսանում էր կոմիսարի տեղակալը, Վարդանյանը գլխավորում էր Աստրախանում հայ գաղթականներին օգնություն ցույց տալու գործը և այլն)։

ՀԿՊ-ն կազմակերպական մշտական ամուր կապեր չուներ բուն Հայաստանում գործող կոմունիստական կազմակերպությունների հետ, նրանք գործում էին Երկրային Կոմիտեի ղեկավարությամբ։

---

9 ՄԼԻ ԿՊԱ, ֆ. 17, «Ս.» գ. 5293, թ 1։

10 Տե՛ս ՄԼԻ ԿՊԱ, Հայաստանի Կոմպարտիայի մասին, որոշումների թղթապանակ։

Այսպիսով, ՀԿՊ-ն փաստորեն գործում էր ՌԿՊ Կովկասյան Երկրային Կոմիտեից անկախ, չէր կատարում Կենտկոմի Քաղբյուրոյի որոշումը Երկրկոսրս նշանակվելու մասին և իր գործունեությունը Հայաստանի ռեսպուբլիկայում կենտրոնացնելու մասին։ Մինչդեռ անհրաժեշտ էր բուն Հայաստանում ծավալել լարված պարտիական աշխատանք, վերականգնել ջախջախված բոլշևիկյան կազմակերպությունները, համախմբել բանվորներին ու գյուղացիներին, գլխավորել պայքարը դաշնակների դեմ։ Ստեղծված պայմաններում Հայաստանի Կոմունիստական պարտիա կազմակերպության հետագա գործունեությունը Սովետական Ռուսաստանի տերիտորիայում չէր համապատասխանում ՌԿ(բ)Պ Կանոնադրությամբ սահմանված կազմակերպական սկզբունքներին և նրանցից բխող խնդիրներին։ ՀԿՊ-ի ակտիվի նշանակալից մասը փոխադրվում է Կովկաս և Հայաստան, աշխատելու որպես պրոպագանդիստներ և կազմակերպիչներ։ Անմիջականորեն խնդիր է դրվում Հայաստանի տերիտորիայում գործող պարտիական կազմակերպությունները միավորելու Հայաստանի Կոմունիստական (բոլշևիկների) պարտիայի մեջ, որպես ՌԿ(բ)Պ բաղկացուցիչ մասի։

ՌԿՊ Կենտկոմի դիրեկտիվներով մոբիլիզացվում և Հայաստան են ուղարկվում Ռուսաստանում և Անդրկովկասի կենտրոններում աշխատող մեծ թվով հայ կոմունիստներ, որոնք դաշնակների տիրապետության ծանր պայմաններում կազմակերպում ու ղեկավարում էին Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպությունների գործունեությունը։ 1919 թ. սեպտեմբերին Երևանում գումարված բոլշևիկների անլեգալ խորհրդակցությունը և 1920 թվականի հունվարյան անլեգալ կոնֆերանսը ուղղություն տվեցին Հայաստանի պարտիական կազմակերպությունների գործունեությանը, ընտրեցին ռեսպուբլիկական ղեկավար պարտիական օրգան։

Այսպիսով, Հայաստանի ռեսպուբլիկայի ներսում ձևավորվում է Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի ղեկավար կորիզ, որն աշխատում էր կոնֆերանսում ընտրված ՌԿՊ Հայաստանի Կոմիտեի (Արմենկոմի) ղեկավարությամբ։ Արմենկոմը—դա հենց ՀԿՊ-ի կենտկոմն էր, կազմված Հայաստանում աշխատող անդամներից։

«Պրավդա» թերթը 1920 թվականի ապրիլին տպել է հաղորդագրություն Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի հունվարյան կոնֆերանսի մասին, նշել է, որ ռեսպուբլիկայի կոմունիստական կազմակերպություններում հաշվվում է 1200 կոմունիստ[1]։ Դրանք այն բոլշևիկներն էին, որոնք դաշնակների տիրապետության դժնի պայմաններում իրենց բախտը, մեր ժողովրդի բախտը կապում էին Վ. Ի. Լենինի ղեկավարած ՌՍՖՍՌ-ի, լենինյան պարտիայի հետ։ Նրանք վտանգի էին ենթարկում իրենց կյանքը, անտեսում հալածանքները, ռեպրեսիաների վտանգը, գնում էին աշխատավորների մոտ և նրանց կազմակերպում Կոմունիստական պարտիայի շուրջը, նախապատրաստում գալիք մարտերին։

1920 թվականի փետրվարին ձևավորվում է նաև Ադրբեջանի Կոմունիստական պարտիան, իսկ մայիսին՝ Վրաստանի Կոմունիստական պարտիան։ Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի ղեկավար կորիզը կենտրոնանում է Հայկական ռեսպուբլիկայի տերիտորիայում և ընդհատակյա աշխատանք է ծավալում Վ. Ի. Լենինի դիրեկտիվները կենսագործելու համար։

1) Տե՛ս «Պրավդա» № 90, 28 ապրիլի, 1920։

Անդրկովկասում անկախ սովետական ռեսպուբլիկաներ ստեղծելու մասին ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմի և Վ. Ի. Լենինի առաջադրած դիրեկտիվ-լոզունգը և Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի կոմունիստական պարտիաների ստեղծումը անհրաժեշտ դարձրին փոխել Կովկասյան պարտիական ղեկավար կենտրոնի կառուցվածքը, ՌԿ(բ)Պ Կովկասյան Երկրային Կոմիտեի փոխարեն ստեղծել ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմի ներկայացուցչություն—Կովկասյան բյուրո։

Այդ հարցը քննարկվեց ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմի պլենումում 1920 թվականի ապրիլի 8-ին։ Պլենումը հաշվի առնելով Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի կոմունիստական պարտիաների կազմավորման փաստը, որոշեց ստեղծել Կովկասյան բյուրո որպես Կենտրոնական Կոմիտեի ներկայացուցչություն, որին իրավունք տրվեց հանդես գալ և գործել ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմի անունից, որպես նրա բաղկացուցիչ մասը։

Կովկասյան բյուրոյի նախագահի պոստում հաստատվեց ՌԿ(բ)Պ Կենտկոմի անդամ Գ. Կ. Օրջոնիկիձեն։ Բյուրոյի կազմը սկզբում հաստատվեց 12 հոգուց. Գ. Օրջոնիկիձեն, Ս. Կիրովը, Ա. Միկոյանը, Մ. Օրախելաշվիլին, Ն. Նարիմանովը, Հ. Նազարեթյանը, Ա. Բելբորոդովը, Ի. Դովլաթյանը, Ե. Ստասովան և ուրիշներ։ Հետագայում Կովկասյան բյուրոյի կազմում կատարվեցին նոր լրացումներ և փոփոխություններ։

Վ. Ի. Լենինի կողմից, ՌԿՊ Կենտկոմի կողմից Կովկասյան Բյուրոյի առջև դրված խնդիրներն էին. «1) Սովետական իշխանության հաստատումն ու ամրապնդումը և ամուր Կոմունիստական պարտիայի ստեղծումը Կովկասում. 2) ազգային խաղաղության հաստատումն ու պահպանումը. 3) հողային հարցի լուծումը. 4) բանակի մարտունակության պահպանումը. 5) Կովկասի Սովետական ռեսպուբլիկաների անտեսական միավորումն իրար հետ և ՌՍՖՍՌ-ի հետ, պահպանելով այդ ռեսպուբլիկաների անկախությունը, և 6) հարևան կոմունիստական պարտիաների ու Արևելքում ռևոլյուցիոն շարժմանը բազմակողմանի օգնություն ցույց տալը»[12]։

* *

Վ. Ի. Լենինը խոսելով Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման մասին, 1920 թվականին ասում էր, որ «Սովետական իշխանության գաղափարներն ու սկզբունքները մատչելի և անմիջապես իրագործելի են ո՛չ միայն այն երկրներում, որոնք արդյունաբերական տեսակետից զարգացած են, ո՛չ միայն սոցիալական այնպիսի հենարան ունեցող երկրներում, ինչպիսին պրոլետարիատն է, այլև այնպիսի հիմք ունեցող երկրներում, ինչպիսին գյուղացիությունն է»[13]։

1920 թ. հունվարին, Դենիկինի ջախջախումից հետո, ստեղծվում է Կովկասյան ռազմաճակատ։ Կարմիր Բանակը ազատագրում է Հյուսիսային Կովկասը և մոտենում Անդրկովկասի սահմաններին։ Վ. Ի. Լենինը 1920 թ. մարտի 15-ին ստանում է Կովկասյան Երկրային Կոմիտեի դիմումը, որով Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի և Դաղստանի աշխատավորները խնդրում են Սովետական Ռուսաստանին՝ ուղարկել Կարմիր Բանակի զորքերը, օգնություն ցույց

12 Գ. Կ. Օրջոնիկիձե, Հոդվածներ և ճառեր (ռուս.), հատ. 1, էջ 192։
13 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 31, էջ 619։

տալ Սովետական իշխանության հաստատման համար իրենց մղած պայքարին[14]։

Վ. Ի. Լենինը անմիջապես արձագանքում է Անդրկովկասի ժողովուրդների խնդրանքին։ Մարտի 17-ին Կովկասյան ռազմաճակատի Ռազմառևոլյուցիոն խորհրդին ուղարկած դիրեկտիվի մեջ Լենինը գրում է, որ խիստ անհրաժեշտ է վերցնել Բաքուն, որ ամբողջ ջանքերն ուղղեք այդ խնդրի կատարմանը, այնուհետև, նախապատրաստել տեղական ամուր Սովետական իշխանություն։ Լենինը շեշտում է, որ նույնը վերաբերում է նաև Վրաստանին։

Տեղական Սովետական իշխանության նախապատրաստման համար աշխատում էին Անդրկովկասի կոմունիստական կազմակերպությունները։ Հայաստանում այդ հարցը սուր դրվեց դեռ 1920 թ. հունվարին։

Հունվարյան կոնֆերանսի բանաձևում Հայաստանի կոմունիստները հայտարարեցին, որ Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիայից հետո մարդկությունը կանգնել է երկընտրանքի առաջ՝ կամ բուրժուազիայի հետ, «Աղգերի լիգայի» դեկավարությամբ, կամ պրոլետարիատի հետ՝ Սովետական Ռուսաստանի և Կոմունիստական Ինտերնացիոնալի դեկավարությամբ, որոնց առաջնորդում էր Վ. Ի. Լենինը։

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան 1920 թվականի հունվարին հայտարարեց, որ հայ աշխատավորությունը կգնա Սովետական Ռուսաստանի հետ, Լենինի նշած ուղիով, որ նա չի պաշտպանի բուրժուազիայի իշխանությունը, որի տնտեսական հիմքերը քայքայված են, որ հայ ժողովուրդը միավորվում է Կոմունիստական պարտիայի դրոշի տակ։

«Քաղաքացիական պատերազմը սիրուղ դասակարգերի դեմ Հայաստանում (ինչպես և Վրաստանում, և Ադրբեջանում) և այդ դասակարգերի կազմակերպած «դաշնակցական» կառավարության դեմ, դաշնակների իշխանության բռնի ռևոլյուցիոն տապալումը Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպությունների ամենաառաջին խնդիրն է։ Միայն այդ ուղիով մենք կկարողանանք դնել Սովետական իշխանության ամուր հիմքը, միայն այդ ուղիով հնարավոր է մասսաներին փրկել կործանումից»[16]։

Հայաստանի կոմունիստների ամբողջ գործունեությունը 1920 թվականի սկզբներից նպատակադրված էր այդ խնդիրների կենսագործմանը։ Պարտիական մամուլի էջերում տպված հոդվածներում, պրոկլամացիաների մեջ, լեգալ և անլեգալ աշխատանքի բազմազան միջոցների գործադրումով կոմունիստները Հայաստանի բանվորներին ու գյուղացիներին էին հասցնում Ռուսաստանում կատարված սոցիալ-քաղաքական փոփոխությունների արդյունքները, պատմում էին ժողովրդական իշխանության գործունեության շնորհիվ աշխատավորների ստացած բարիքների մասին, խնդիր էին դնում Հայաստանում ևս ստեղծել սովետների ռեսպուբլիկա։

Հայաստանի աշխատավորները տեսնում էին Կարմիր Բանակի հերոսությունները, ոգեշնչվում նրա մղած մարտերի ազատագրական վեհ գաղափարներով։ Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան բանվորներին և գյուղացիներին ուղղված մի կոչի մեջ 1920 թվականի հունվարին բացատրում էր Ան-

14 Տե՛ս Պայքար Սովետական իշխանության համար Վրաստանում ժող. (ռուս.), էջ 548—550։

15 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 35, թ. 480։

16 Տե՛ս Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիան... փաստաթղթերի ժողովածուն, էջ 303—304 (ընդգծված է բնագրում)։

տանուայի «Գերագույն խորհրդի» կողմից Հայաստանի անկախությունը ճանաչելու մասին հայտարարության կեղծիքը։ «Զգույշ եղեք, հայ բանվորներ և գյուղացիներ, չխաբվեք։ Ինչպես միշտ, այնպես էլ այսօր դուք չունեք անկախություն, չեք վայելում ազատություն։ Ձեր թշնամիները՝ լինեն դրանք այլազգի կամ հայ՝ խաբում են ձեզ, որպեսզի մեռցնեն ձեր մեջ իսկական ազատության, իսկական անկախության ձգտումը... բանվորներ և աղքատ գյուղացիներ, դուք չունենք անկախություն, չունենք ազատություն, չունենք սեփական Հայաստան։ Դուք կունենաք անկախություն և ազատություն միայն այն ժամանակ, երբ Հայաստանում կհաստատվի ձեր սեփական իշխանությունը, երբ երկրի տերը կդառնաք դուք։ Երբ կունենանք սոցիալիստական հայրենիք... Կեցցե Կարմիր Բանակը։ Կեցցե Խորհրդային Ռուսաստանը։ Կեցցե Խորհրդային Հայաստանը»[17]։

Այս ոգով էր տոգորված Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպությունների ամբողջ գործունեությունը։ Միաժամանակ Հայաստանի աշխատավորներն իրենց պայքարի հաջողությունը պայմանավորում էին Սովետական Ռուսաստանի Կարմիր Բանակի Հայաստան մոտենալու հետ, նրա օգնության հետ։

1920 թվականի ապրիլին, երբ Ադրբեջանում հռչակվեց Սովետական իշխանություն և Կարմիր Բանակը մոտեցավ Հայաստանի սահմաններին, մայիսին, Հայաստանի աշխատավորների դասակարգային պայքարի նոր փոթորիկ բռնկվեց։ Հայաստանում մայիսյան ապստամբությունը հանդիսացավ դասակարգային պայքարի բարձրագույն կետը։ Դեռ այդ ժամանակ ռեսպուբլիկայում հայտարարվեց Սովետական իշխանություն, սակայն այն ճնշվեց, արյան մեջ ողողվեց։

Մայիսյան ապստամբությունը ցույց տվեց, որ հայ ժողովրդի լայն զանգվածները, եթե առաջներում դեռ այս կամ այն չափով հավատում էին դաշնակցության պարտիայի «ազգասիրական» հավաստիացումներին, ճաշակելով դաշնակների կառավարության կիրառած քաղաքականության պտուղները, իրենց կաշվի վրա զգալով դաշնակներին օգնելու եկած իմպերիալիստական գաղութարարների կամայականություններից ստացած վերքերի ցավերը, վերջնականապես երես դարձրին թե մեկից և թե մյուսից։ Հայաստանի աշխատավորները տոգորվեցին Սովետական իշխանության մոտալուտ հաղթանակի գաղափարով, նրա մեջ տեսնելով իրենց ազատագրման միակ ելքը։

Վ. Ի. Լենինը տեղյակ էր Հայաստանում կատարվող իրադարձություններին։ 1920 թվականի հունիսի 7-ին Ս. Օրջոնիկիձեն Լենինին գրել է, որ Հայաստանում «սկսած Մայիսի մեկից, որն անցավ Կոմունիստական պարտիայի լոզունգի տակ, բանվորա-գյուղացիական մասսաների առաջ ծառացավ իշխանության հարցը»[18]։ Այնուհետև, Լենինին ուղարկված այդ նամակում մանրամասն նկարագրված են Ալեքսանդրոպոլում և մյուս քաղաքներում տեղի ունեցած իրադարձությունները՝ սկսած 1920 թվականի մայիսի 3-ից մինչև վերջերը։ «Կառավարությունը Երևանում ջախջախել է մեր կազմակերպությունը, բանտարկելով բոլոր ընկերներին»,— գրել է Օրջոնիկիձեն։ Նամակում խոսվում է «Դահիճ Սեպուհի» արարքների մասին Ալեքսանդրոպոլում և Սովետա-

---

17 Տե՛ս Ռեվոլյուցիոն կոչեր և թռուցիկներ ժողովածու, էջ 525—526, Երևան, 1960, Հայպետհրատ։

18 Տե՛ս ՄԼԻ, ԿՊԱ, ֆ. 461, ց. 1, գ. [illegible], թ. 1։

ՖՈՒՆԴ ... ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

կան իշխանության ճնշման մասին»[19]։ Այնուհետև հայտնվում է, որ «Հայաստանում հակառևոլյուցիայի ժամանակավոր հաղթանակը խլեց մեր լավագույն հարյուրավոր ընկերների կյանքը... դաշնակների տրիբունալի վճռով մեր լավագույն ընկերներից մի քանի տասնյակ մարդ գնդակահարված են։ Ալեքսանդրոպոլում և սրա շրջանում տեղի են ունենում մասսայական գնդակահարություններ։ Ամբողջ Հայաստանում այժմ իշխում է դաշնակ մաուզերիստների մտրակը։ Կենդանի մնացած ընկերները և նրանց ընտանիքները ձերբակալված են, Հայաստանի բանտերը լեփլեցուն են կարմիր ապստամբներով և նրանց ընտանիքներով, որոնք ենթարկվում են խոշտանգումների և կողոպտման»։ Ս. Օրջոնիկիձեն խնդրում է Վ. Ի. Լենինին՝ միջոցներ ձեռնարկել, ազդել դաշնակների կառավարության վրա՝ վերջ դնելու կամայականություններին։

Վ. Ի. Լենինն անմիջապես արձագանքեց Կովկասյան բյուրոյի պահանջին։

Մայիսի 7-ին ՌՍՖՍՌ և Վրաստանի միջև հաստատվում են դիվանագիտական հարաբերություններ, կնքվում է պայմանագիր։ Վ. Ի. Լենինը մայիսի վերջերին իր մոտ է կանչում Ս. Մ. Կիրովին, զրույց ունենում նրա հետ։ Կիրովը մայիսի 29-ին նշանակվում է ՌՍՖՍՌ լիազոր ներկայացուցիչ Վրաստանում։ Կիրովը դիրեկտիվներ է ստանում նաև Հայաստանի նկատմամբ Սովետական Ռուսաստանի քաղաքականությունը կիրառելու մասին, մասնավորապես նրան հանձնարարվում է ազդել դաշնակների կառավարության վրա՝ վերջ դնելու Մայիսյան ապստամբության մասնակիցների նկատմամբ գործադրվող տեռորիստական քայլերին։ Այդ հարցը սուր կերպով դրվում է նաև դաշնակների կառավարության Մոսկվայում գտնվող պատվիրակության առջև։

Հայաստանի կառավարության պատվիրակությունը հրավիրվել էր Մոսկվա՝ ՌՍՖՍՌ Արտաքին գործերի ժողկոմատի հետ բանակցություններ վարելու։ Այդ բանակցությունները տեղի ունեցան մայիս-հունիսին։ Այնուհետև որոշվում է բանակցությունները շարունակել Երևանում։ ՌՍՖՍՌ կառավարությունը նշանակում է դիվանագիտական միսիա։ ՌՍՖՍՌ լիազոր նշանակվեց հին բոլշևիկ-լենինյան Բորիս Լեգրանը, իսկ նրա խորհրդական՝ Ս. Տեր-Գաբրիելյանը։

Սովետական Ռուսաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչները Վրաստանում և Հայաստանում կատարելով Վ. Ի. Լենինի դիրեկտիվները, աշխատում էին ազդել դաշնակների կառավարության վրա՝ վերջ դնելու կոմունիստների նկատմամբ կիրառվող տեռորիստական ակտերին. այնուհետև նրանք միջոցներ էին ձեռնարկում դադարեցնելու ազդամիջյան ընդհարումները և կոխվները, խաղաղ կերպով լուծելու բոլոր վիճելի հարցերը[20]։ Ամբողջ 1920 թվականի ընթացքում ինտենսիվ գրագրություն էր տեղի ունենում Վ. Ի. Լենինի, Չիչերինի, Օրջոնիկիձեի, Կիրովի միջև, որի ընթացքում շոշափվել են Հայաստանին վերաբերվող շատ հարցեր։ Բ. Լեգրանի զեկուցագրերը ՌՍՖՍՌ կառավարությանը տեղյակ էին դարձնում հայ ժողովրդի վիճակի մասին, նրա կարիքների մասին։

Վ. Ի. Լենինի դիրեկտիվի հիման վրա Ս. Կիրովը և Բ. Լեգրանը մի քանի անգամ առաջարկ են արել դաշնակների կառավարությանը՝ թույլ տալ ռուսական Կարմիր Բանակի զորամասեր ուղարկել Հայաստանի հարավային շրջան-

19 Նույն տեղում։

20 ՄԼԻ ԿՊԱ, ֆ. 64, ց. 1, գ. 11, թ. 8։

ները՝ Կարս—Սարիղամիշ—Սուրմալու—Արարատ սահմանագծում տեղադրելու, թուրքական ներխուժման վտանգը կանխելու նպատակով։ Դաշնակների կառավարության արկածախնդիր քաղաքագետները մերժեցին այդ առաջարկը, երկիրը թողնելով իրենց անկազմակերպ, անզոր բանակի հույսին։

Վ. Ի. Լենինը հետևում էր Անդրկովկասում տեղի ունեցող իրադարձություններին և մերկացնում ինչպես Անտանտայի, այնպես էլ թուրքական կառավարությունների նոր արշավանքի պատրաստությունները հայ ժողովրդի դեմ, Հայաստանի վրայով նաև Սովետական Ռուսաստանի դեմ։

1920 թ. սեպտեմբերին բռնկվեց հայ-թուրքական պատերազմը։ Վ. Ի. Լենինը բացահայտեց հայ-թուրքական պատերազմի իսկական պատճառները և տվեց Կովկասում կատարվող իրադարձությունների վերլուծությունը։ Խոսելով սովետական երկրի սահմանամերձ շրջաններում ստեղծված բարդ իրադրությունների մասին, Վ. Ի. Լենինը Մոսկվայի պարտկազմակերպության ակտիվի նիստում 1920 թվականի հոկտեմբերի 9-ին ասել է. «Կովկասում գրությունն ավելի բարդ է։ Վերջերս թուրքերը սկսեցին հարձակվել Հայաստանի վրա...»[21]։ Այնուհետև Վլադիմիր Իլյիչը բացահայտում է թուրքերի հակասովետական պլանը։ Թուրքերը հարձակվել են Հայաստանի վրա այն զավթելու, նրա վրայով անցնելու առաջ՝ նպատակ ունենալով գրավել Բաքուն և Բաթումը[22]։

Հայաստանի համար ավելի կրիտիկական օրերին, հոկտեմբերին և նոյեմբերին, երբ թուրքերն արդեն զավթել էին Կարսը, Սարիղամիշը, Կազզվանը, Ալեքսանդրոպոլը, Սուրմալուի ամբողջ գավառը, գրեթե անարգել շարժվում էին դեպի Երևան և սպառնում զավթել երկրի նաև մյուս շրջանները, Վ. Ի. Լենինը չթուլացող ուշադրությամբ հետևում էր Հայաստանին վիճակված բախտին և զբաղվում այդ հարցով։

1920 թվականի նոյեմբերի երկրորդ կեսերին Վ. Ի. Լենինը հեռագրերով, ուղիղ գծով կապ էր պահպանում Կովկասյան ռազմաճակատի հրամանատարության և Կենտկոմի անդամների հետ, որոնք գտնվում էին Սովետական Ադրբեջանում և քննարկում Հայաստանում ստեղծված իրադրությունը։ Ուղիղ գծով ստանալով ինֆորմացիա թուրքերի հարձակման և Հայաստանին սպառնացող նոր վտանգների մասին, Վ. Ի. Լենինը պահանջում է կոնկրետ առաջարկներ ներկայացնել անմիջապես Քաղբյուրո մտցնելու համար[23]։ Այնուհետև Լենինն ընդգծում է լրացուցիչ մարտական ուժեր Կովկաս փոխադրելու անհրաժեշտությունը։

Հայ ժողովրդի ծանր վիճակի մասին տարբեր աղբյուրներից տեղեկություններ էին ուղարկվում Վ. Ի. Լենինին։ Հայ աշխատավորների կողմից ուղարկված դիմումների մեջ մի գլխավոր միտք կար՝ շուտափույթ օգնել հայ ժողովրդին և նրան փրկել թուրքական արշավանքից։ Միխա Ցխակայան, որ այդ օրերին աշխատում էր Կոմինտերնի գործկոմում, իր հուշագրությունների մեջ պատմում է, թե ինչպես Հայաստանի աշխատավորների կողմից Մոսկվա

21 Լենինյան ժողովածու, 36, էջ 131։

22 Տե՛ս նույն տեղում։

23 Տե՛ս Վ. Ի. Լենինի խոսակցությունը ժապավենի վրա—Արտարին քաղաքականության արխիվ, 1920, ֆ. 4, «Ս» թղթապանակ 312, գ. 54874, և ՄԼԻ ԿՊԱ ֆ. 3, ց. 1, գ. 2004, թ. 1—10։

ուղարկված «բանաձևերը, կոչերը և դիմումները հայտնվեցին Լենինին»[24], թարգմանվեցին գերմաներեն, ֆրանսերեն, անգլերեն։ Այդ դիմումների և բանաձևերի մեջ աշխատավորները դիմում էին Վ. Ի. Լենինին, ՌՍՖՍՌ կառավարությանը և Կոմինտերնի գործկոմին՝ օգնություն ցույց տալ հայ ժողովրդի վճռական քայլին՝ իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելու գործում[25]։

Այսպիսով, Վ. Ի. Լենինը գտնվում էր Հայաստանում սոցիալիստական հեղաշրջում կատարելու և Հայկական Սովետական ռեսպուբլիկա ստեղծելու համար կատարվող մեծ աշխատանքների գլխավոր ղեկի մոտ, ուղղություն էր տալիս այդ աշխատանքին։

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի Կենտկոմը կատարելով Վ. Ի. Լենինի դիրեկտիվները, նոյեմբերի 28-ին—29-ին Հայաստանում կազմակերպեց աշխատավորների դինված ելույթը՝ դաշնակների կառավարության դեմ, տապալեց այն և երկրի իշխանության ղեկը վերցնելով իր ձեռքը, հռչակեց Հայկական ՍՍՌ-ն։

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի Կենտկոմը Սովետական Հայաստանի առաջին կառավարության—Ռազմա-ռևոլյուցիոն Կոմիտեի կազմում մտցրել էր Վ. Ի. Լենինի գաղափարներով տոգորված, Լենինի գործին նվիրված ռևոլյուցիոն գործիչների՝ Ս. Կասյանին, Ա. Նուրիջանյանին, Ալ. Բեգզադյանին, Ի. Դովլաթյանին, Ա. Մռավյանին և Ս. Տեր-Գաբրիելյանին։ Ռևկոմը նոյեմբերի 29-ին հրապարակեց դեկլարացիա, որում շարադրված են Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկայի սոցիալական և քաղաքական ծրագրերի հիմնական սկզբունքները։ Ռևկոմը հրապարակեց կոչ «Բոլորին, բոլորին, բոլորին»։ Այդ կոչում խոսվում էր Հայաստանի Սովետական ռեսպուբլիկա կազմելու մասին, հայ ժողովրդի համար խաղաղ կյանք նվաճելու, նորմալ աշխատանքի և նյութական բարիքների ստեղծման մասին, երկրի փլուզումը վերացնելու և ծանր վերքերը բուժելու մասին։

Ս. Օրջոնիկիձեն Վ. Ի. Լենինին սիստեմատիկաբար զեկուցում էր Հայաստանում կատարվող իրադարձությունների մասին։ Ուղիղ գծով Մոսկվայի հետ կապվելով, Օրջոնիկիձեն դեկտեմբերի սկզբներին հայտնել է. «Հաղորդեցեք Լենինին, որ Հայաստանում դեպքերը ընթանում են առանց որևէ բարդության... Երևանի բնակչությունը ցնծությամբ ընդունեց (Սովետական) իշխանության հռչակումը»[26]։

Հայկական ՍՍՌ Ռևկոմն իր կողմից և ամբողջ ժողովրդի կողմից հետևյալ նամակն ուղարկեց Վ. Ի. Լենինին.

«Թող հայտնի լինի համաշխարհային ռևոլյուցիայի առաջնորդին, որ Դիլիջանի ու Քարվանսարայի շրջանների գյուղացիները, դայրացած դաշնակցական կառավարության հանցավոր քաղաքականությունից և երկրում խորացող անարխիայից, բարձրացրին ապստամբության դրոշը։ Հայաստանի Կոմունիստական պարտիան իսկույն ևեթ ստանձնեց այդ տարերային շարժման ղեկավարությունը և ստեղծեց Հայաստանի Ռևկոմ, Հայաստանը հայտարարելով Սոցիալիստական Սովետական Ռեսպուբլիկա։ Հասցված է առաջին հարվածը—Դիլիջան քաղաքը մեր ձեռքում է։ Ոգևորված ապստամբները առաջ են

24 Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան» թերթ, № 272, 1925 թիվ։
25 Նույն տեղում։
26 ՄԼԻ Հայկական ֆիլիալի արխիվ, ֆ. 5, գ. 22, թ. 1։

նետվում ատելի թշնամուն՝ Անտանտի գործակալին վերջնականապես տապալելու համար։ Եվ կատարելով նրանց կամքը, մենք, կազմելով Ռևկոմ, առաջ ենք շարժվում այն կատարյալ հույսով, որ Արևելքի ճնշված ժողովուրդների ազատարարը—սոցիալիստական մեծ Ռուսաստանի հերոսական Կարմիր Բանակը մեզ իրական օգնություն ցույց կտա մեր այս դժվարին պայքարում։ Հայաստանի բոլոր բանվորների ու գյուղացիների անունից մենք խնդրում ենք Ժողկոմսովետին ցույց տալ այդ օգնությունը։

Կեցցե Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական Ռեսպուբլիկան։ Կեցցե նրա հաղթական Կարմիր Բանակը։

Հայաստանի Ռևկոմի նախագահ՝ Կասյան
Հայաստանի Ռևկոմի անդամներ՝ Ավիս. Բեգզադյան, Դովլաթյան, Մռավյան, Տեր Գաբրիելյան»[27]

Հայաստանը Սովետական Ռեսպուբլիկա հռչակելը սիրով ողջունեց Վ. Ի. Լենինը։ ՀՍՍՌ Ռևկոմին ուղարկած պատասխան հեռագրում Լենինը գրել է.

«Երևան։ Հայաստանի Ռազմական Ռևոլյուցիոն Կոմիտեի
նախագահ՝ ընկ. Կասյանին

Հանձին Ձեզ ողջունում եմ իմպերիալիզմի ճնշումից ազատագրված աշխատավորական Սովետական Հայաստանին։ Ձեմ կասկածում, որ Դուք կգործադրեք բոլոր ջանքերը՝ Հայաստանի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի աշխատավորների միջև եղբայրական համերաշխություն հաստատելու համար։

Ժողովրդական Կոմիսարների Սովետի նախագահ՝ Լենին»[28]։

Հայաստանը վերջնականապես անջատվեց իմպերիալիզմի ցանցից, որի մեջ նրան գցել էին հայ ժողովրդի արտաքին և ներքին թշնամիները, ձեռք բերեց անկախություն և ստեղծվեց հայ ժողովրդի ազգային նոր պետականություն, սոցիալիստական պետականություն։ Հայ ժողովուրդը ստեղծեց մի աշխատավորական իշխանություն, որը երկիրը դուրս բերեց նոր ուղու—կոմունիստական ուղու վրա, որը նրան տարավ դեպի լուսավոր ապագան։

Հայ ժողովուրդը կանգնեց ազգային վերածնունդի ուղու վրա։ Այդ պատմական հաղթանակին նա հասավ Վ. Ի. Լենինի ղեկավարությամբ։

1920 թ. դեկտեմբերի 13-ին Վ. Ի. Լենինը ընդունեց ՀՍՍՌ ռևկոմի անդամներ Ս. Տեր-Գաբրիելյանին և Ա. Մռավյանին, զրուցեց նրանց հետ երիտասարդ Սովետական ռեսպուբլիկայի անհետաձգելի խնդիրների ու կարիքների մասին։

Լենինը որոշում ստորագրեց՝ Սովետական Հայաստանի երեք միլիարդ ռուբլի նպաստ տրամադրել՝ ժողովրդի կարիքները հոգալու և նոր ստեղծված Սովետական ռեսպուբլիկան ամրապնդելու համար։

1920 թվականի դեկտեմբերի 22-ին Սովետների Համառուսաստանյան VIII համագումարում տված իր զեկուցման մեջ Վ. Ի. Լենինը նշեց Արևելքում Սովետական Ռուսաստանի կիրառած քաղաքականության խոշոր հաջողությունները 1920 թվականին. «Մենք պետք է ողջունենք Բուխարայի, Ադրբեջանի և

---

27 Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ ռևոլյուցիան և Սովետական իշխանության հաղթանակը Հայաստանում, ժողվածու, էջ 406—407։

28 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 31, էջ 550։

Հայաստանի Սովետական ռեսպուբլիկաների կազմվելն ու ամրապնդվելը, որոնք վերականգնեցին ոչ միայն իրենց լիակատար անկախությունը, այլև իշխանությունը վերցրին բանվորների և գյուղացիների ձեռքը[29]։

Վ. Ի. Լենինը առաջ քաշեց ՌՍՖՍՌ, Հայկական ՍՍՌ-ն և մյուս ռեսպուբլիկաները որպես սովետին իրավահավասար ռեսպուբլիկաներ պահպանելու և զարգացնելու խնդիրը։

Մերժելով Սովետական անկախ ռեսպուբլիկաները ՌՍՖՍՌ-ի մեջ որպես ավտոնոմ ռեսպուբլիկաներ մտցնելու առաջարկը, Վ. Ի. Լենինը առաջարկեց ստեղծել անկախ Սովետական Ռեսպուբլիկաների Միությունը, որը կազմակերպվում է իրավահավասար ռեսպուբլիկաների կամավորության սկզբունքներով։ Վ. Ի. Լենինի ծրագրի հիման վրա 1922 թ. դեկտեմբերին ստեղծվեց Սովետական Միությունը, որի մեջ մտավ և Հայկական ՍՍՌ-ն։

Այսպիսով, Սովետական Հայաստանը, ինչպես նաև մյուս Սովետական ռեսպուբլիկաները պարտական են Վ. Ի. Լենինին, իրենց՝ որպես սովետական Միութենական Ռեսպուբլիկաների, գոյության համար։

Հայ ժողովուրդը նվաճեց թե ազգային և թե սոցիալական ազատագրություն։

Սկսվեց նոր դարաշրջան հայ ժողովրդի կյանքում, Սովետական դարաշրջան, որի դրոշի վրա փողփողում է Մեծ Լենինի կերպարը։

* * *

40 տարի Սովետական Հայաստանը աճում և զարգանում է լենինյան ազգային քաղաքականության ուղիներով՝ հասնելով սոցիալական արմատական փոփոխությունների և տնտեսական ու կուլտուրական մեծ նվաճումների։

Հայկական ՍՍՌ-ում կատարված սոցիալ-քաղաքական փոփոխությունների և սոցիալիզմի հաղթանակների իսկական տրիումֆը հանդիսացավ Սովետական Հայաստանի և Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի 40-ամյակի տոնակատարությունը, որին մասնակցեցին ՍՍՌՄ-ի բոլոր ռեսպուբլիկաների պատվիրակությունները, ՍՄԿՊ Կենտկոմի առաջին քարտուղար և ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետի նախագահ Ն. Ս. Խրուշչովը։

Կոմունիզմի կառուցման համար Հայկական ՍՍՌ-ի աշխատավորների մղած հերոսական պայքարի հանրագումարները բարձր գնահատականի արժանացան Սովետական կառավարության ղեկավարի կողմից։

Հայ ժողովուրդը ոգեշնչված այդ հաղթանակներով և ՍՄԿՊ առաջիկա XXII համագումարը նոր նվաճումներով դիմավորելու պատրաստակամությամբ, ավելի մեծ եռանդով պայքարում է կոմունիզմի լիակատար հաղթանակի համար։

---

29 Նույն տեղում, էջ 619։